

Розділ 6

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА. ЮРИДИЧНА ЛОГІКА

УДК 340.12

В. С. Бліхар

ПРИНЦИП ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ФОРМУВАННІ МОРАЛЬНО-ПРОФЕСІЙНОГО СТАТУСУ ПРАЦІВНИКА ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Проаналізовано філософсько-правовий концепт принципу відповідальності у формуванні морально-професійного статусу працівника правоохоронних органів. З'ясовано, що принцип відповідальності лежить в основі службової активності, сумлінного ставлення кожного працівника правоохоронних органів до своїх службових обов'язків, а також є особливим методом, що забезпечує ефективне функціонування службових повноважень, однією з правових гарантій належного виконання завдань у межах компетенції та повноважень у конкретній галузі державного управління.

Ключові слова: *відповідальність, цінності, мораль, професіоналізм, працівник правоохоронних органів, суспільство, держава, філософія права.*

Постановка проблеми. Як стверджував свого часу ще філософ Б. Спіноза, свобода – це усвідомлена необхідність. Тож очевидно, що про відповідальність працівника правоохоронних органів можемо говорити, з'ясувавши співвідношення між необхідністю та свободою його поведінки. Саме цим зумовлений аналіз задекларованої проблематики в темі наукової розвідки.

Стан дослідження. На науково-дослідницькому рівні проблему принципу відповідальності вивчали такі науковці: В. Буткевич, В. Гришук, Х. Гучерієв, О. Задорожний, Р. Косолапов, І. Лукашик, В. Мицик, В. Сальников, В. Серeda, В. Слівінський, В. Федоров, А. Худяк, М. Цимбалюк та ін.

Щоправда, говорити про масове захоплення філософами, юристами та іншими науковцями цією проблематикою не можна.

Метою статті є аналіз філософсько-правового концепту принципу відповідальності у формуванні морально-професійного статусу працівника правоохоронних органів.

Виклад основних положень. Практична діяльність працівників правоохоронних органів суспільно обумовлена, пов'язана з формуванням громадянського суспільства й держави соціально-демократичної орієнтації. Зв'язок цей проявляється перманентно, оскільки до професійних обов'язків належить гарантування безпеки громадян, суспільства і держави загалом. Безпосередньо працівники правоохоронних органів відповідальні за реалізацію законних, закріплених державою, інтересів громадян тощо. Зрештою, служба правоохоронних органів має й моральне підґрунтя [1, с. 16]. Мораль, як один з головних чинників регуляції суспільно-правових відносин, є тією основою, на якій ґрунтується право і без розуміння якої неможливі будь-які суспільні взаємини. Адже якщо суспільство або будь-яка його структура покладаються лише на правове регулювання відносин, то таке суспільство приречене на поступове духовне і культурне виродження. Це пов'язано з тим, що формальне дотримання закону не гарантує духовного розвитку особи. У сучасному українському суспільстві ми є свідками того, як представники вищих урядових чинів, або нижчих верств населення вміло обходять закон і чинять зло стосовно інших людей.

Правовідносини покликані закріпити контрольовані державою і її спеціальними органами культурні, духовні основи суспільних і міжособистісних відносин. Тому спонукою до виконання закону має бути не страх перед каральним апаратом держави, а внутрішня, духовна ініціатива чинити «благо». Зрештою, розвиваючи моральність суспільства загалом, усіх його верств і ланок влади зокрема, можемо досягти такого ступеня розвитку держави, в якій генерується верховенство права і демократія. Тож саме моральне виродження суспільства, панування прагнення до збагачення і наживи спричинює злочинність у суспільстві, зокрема й серед працівників правоохоронних органів, на яких покладена функція охорони дотримання закону.

Служба працівника правоохоронних органів пов'язана з безліччю моральних проблем, викликаних специфікою правової діяльності. До прикладу, вище керівництво Міністерства внутрішніх справ чи державного апарату (як свідчить плачевний досвід Революції гідності в Україні) може видавати злочинні накази під прикриттям формального дотримання закону.

І лише високий рівень моральної культури працівника правоохоронних органів може забезпечити ухвалення рішення, яке в тій чи іншій ситуації не суперечило б совісті. Власне кажучи, совість, як вимір духовних цінностей особистості працівника правоохоронних органів, є тим регулятором поведінки, що відкриває можливість

справжнього виконання професійних обов'язків, а не лише дотримання суто формальних посадових інструкцій.

Гарантією гідної професійної, громадянської та людської поведінки є й кодекс професійної етики і професійної честі. Проте у цьому випадку найважливішими є не знання і формальне дотримання основ моральної професійної поведінки (оскільки багато моментів кодексу можуть забуватися або трактуватися по-різному), а свідоме духовне прагнення чинити добро й дотримуватися загальнолюдського, як і, зрештою, християнського закону взаємної любові, що на мові Канта звучить як категоричний імператив чинити так, щоб твої вчинки могли стати нормою, правилом поведінки для людства. «Обов'язковість є вираженням особливої необхідності і зв'язку з підставами, які ніде більше в природі не зустрічаються» [2, с. 35].

Відповідальність не має сенсу, якщо особа не вільна у виборі своєї поведінки чи не усвідомлюватиме її, зважаючи на те, що «воля породжує відповідальність, а відповідальність скеровує волю» [3, с. 13]. Під відповідальністю також варто розуміти реакцію суспільства на поведінку соціальних суб'єктів. Соціальні норми, насамперед моральні і політичні, пов'язані з властивими їм видами відповідальності. Норми моралі ґрунтовані на уявленнях про добро і зло, справедливість, честь та гідність людини, відповідно передбачають моральний осуд. Зауважимо, що нерідко моральна відповідальність та засоби, що її забезпечують, виявляються не менш ефективними, ніж саме право [3, с. 38]. Для прикладу, відповідно до засад психології, відповідальність – це здатність особи дотримуватись соціальних норм. Види соціальної відповідальності об'єднують те, що вони є формами контролю за діями чи бездіяльністю особи і характеризують відповідальність з позиції особи або суспільства.

Загалом термін «відповідальність» можна розглядати в різних вимірах, не лише як категорію права, а й як категорію філософії, етики, соціології, психології, політології та інших наук. Цей термін, як зазначають В. Буткевич, В. Мицик, О. Задорожний та інші, юристи запозичили в XVII–XVIII ст. з англійської політико-філософської літератури [5, с. 59].

У разі цього варто враховувати, що відповідальність є складним загальносоціальним явищем. Більше того, скажімо, І. Лукашук доречно звертає увагу на визначення відповідальності [4, с. 11], яке наведено у філософській енциклопедії: «Відповідальність – категорія етики і права, яка відображає особливе соціальне і морально-правове ставлення особи до суспільства (людства загалом), що характеризується дотриманням норм права і норм моралі» [6, с. 171–172].

У вітчизняній юридичній доктрині, як відомо, виникли два магістральні напрями розуміння юридичної відповідальності – у перспективному (позитивному) та ретроспективному (негативному) контекстах. У перспективному аспекті зміст поняття юридичної відповідальності зазвичай зводиться до відповідальної або правомірної поведінки. Цей вимір можна повною мірою поширювати на характеристику поведінки працівників правоохоронних органів, які не допускають приниження свого професійного статусу й адресованих їм морально-етичних стандартів поведінки. Заразом у сучасній парадигмі віддається перевага інтерпретації юридичної відповідальності в негативному (ретроспективному) аспекті. Про це свідчать і норми статусних законів і кодексів юридичної етики, що закріплюють положення про дисциплінарну відповідальність. Морально-етичним учинком у контексті норм кодексів юридичної етики є порушення закріплених у них вимог, що мають імперативний характер.

Найважливішим механізмом забезпечення високоморального, а отже відповідального, ставлення працівників правоохоронних органів до службової діяльності і позаслужбової поведінки є професійні кодекси юридичної етики. Вирішуючи завдання забезпечення професійного статусу моральним змістом, кодекси юридичної етики формують морально-етичні стандарти професійної діяльності й особистої поведінки працівників правоохоронних органів. У зв'язку із цим високоморальну і відповідальну поведінку ми розглядаємо як пов'язані один з одним поняття. Ці акти суттєво розширюють загальноноормативні підстави юридичної відповідальності працівників правоохоронних органів, передбачаючи дисциплінарну відповідальність за порушення не тільки професійної дисципліни, а й професійно обумовлених морально-етичних принципів і правил поведінки.

У контексті дослідження змісту норм професійних кодексів юридичної етики виражається юридична природа морально-етичного вчинку і його ідентичність із правопорушенням, що дає змогу кваліфікувати його як підставу юридичної відповідальності працівників правоохоронних органів. Цивілізаційний вимір сучасної професійної юридичної діяльності актуалізує значення професійно орієнтованих морально-етичних принципів і правил, покликаних слугувати суспільству гарантією високоморальної поведінки працівників правоохоронних органів.

Усе ж таки від статусу морально-етичного вчинку залежить практика реалізації принципу відповідальності, в якій неминучі певні труднощі, пов'язані з кваліфікацією морально-етичних учинків як підстави відповідальності. Правопорушення завжди пов'язане з пося-

ганням на пріоритети і цінності людського суспільства, законні (приватні і суспільні) інтереси тощо. Антигромадська сутність морально-етичних учинків у професійній діяльності працівника правоохоронних органів виявляється в тому, що їх скоєння применшує моральну сторону врегульованих нормами правовідносин та авторитет правоохоронних органів, а отже й довіру суспільства до них. Сукупно ці наслідки можна об'єднати поняттям морально-етичної шкоди, що характеризує морально-етичні вчинки з позиції шкідливості як ознаки правопорушень.

З погляду техніко-юридичної конструкції, морально-етичні вчинки можна розглядати як правопорушення з формальним складом, оскільки їх об'єктивна сторона не містить прямої вказівки на настання результату. Тому незалежно від наслідків такі діяння не лише формально порушують морально-етичні стандарти поведінки, передбачені кодексами юридичної етики, але й послаблюють авторитет, а також підривають довіру суспільства до правоохоронних органів. Щобільше, будь-який морально-етичний вчинок працівника поліції, суду чи прокуратури, як й адвоката або нотаріуса, означає також порушення даної ними присяги.

Під час характеристики суб'єктивної сторони правопорушення однією з суттєвих ознак виділяють провину. Безпосередня вказівка на провину як ознаку морально-етичного вчинку міститься в самих кодексах юридичної етики.

Відсутність умислу або необережності, що обумовлюють порушення морально-етичних норм, унеможливує характеристику діяння як морально-етичного вчинку.

Провина традиційно визначається як внутрішнє, психічне ставлення суб'єкта до вчиненого ним правопорушення та його наслідків. Провина – це завжди вияв волі до порушення юридичних приписів. Тому для визнання морально-етичного вчинку правопорушенням потрібно, щоб він був здійснений в умовах свободи вибору одного з можливих варіантів (правомірного або неправомірного) поведінки, не обтяженого об'єктивними і суб'єктивними перешкодами. Що стосується мотиву, то ця ознака суб'єктивної сторони складу діяння не є визначальною для кваліфікації неетичної поведінки як морально-етичного вчинку.

На підставі розглянутих ознак можна сформулювати визначення поняття морально-етичного вчинку як підстави дисциплінарної відповідальності працівників правоохоронних органів. Це неетичне діяння (або бездіяльність), що порушує вимоги норм загальної моралі і професійно орієнтованих принципів, а також норм юридичної

етики, за вчинення якого передбачена дисциплінарна юридична відповідальність.

Нормативне закріплення морально-етичних стандартів поведінки працівників правоохоронних органів обумовлює необхідність забезпечення їх реалізації як основних імперативів, що стосуються професійної діяльності і позапрофесійної поведінки. Інституційним юридичним засобом забезпечення реалізації морально-етичних стандартів поведінки працівників правоохоронних органів є дисциплінарна відповідальність за порушення приписів професійно орієнтованих принципів, етичних норм та норм загальної моралі, тобто за вчинення морально-етичного проступку.

Морально-етичний вчинок як підстава дисциплінарної відповідальності розглядається в цивільному праві. На відміну від загально-правової інституціалізації відповідальності за аморальний вчинок суб'єктів правовідносин, інституціалізація дисциплінарної відповідальності працівників правоохоронних органів має локальний характер й адресована спеціальним суб'єктам, стосовно яких діють статусні закони і кодекси юридичної етики. Особливість інституціалізації дисциплінарної відповідальності працівників правоохоронних органів за морально-етичний вчинок полягає і в тому, що норми про дисциплінарну відповідальність, маючи відсильний і (або) бланкетний характер, охоплюють увесь комплекс морально-етичних проступків, які можна кваліфікувати як підстави дисциплінарної відповідальності.

Врешті-решт, норми кодексів юридичної етики мають властивість правової системності. Вони взаємопов'язані з іншими нормами права і на рівні самих кодексів юридичної етики, і на рівні інших нормативно-правових актів різних галузей матеріального і процесуального права.

Своєю чергою, правова системність охоплює і структуру норм права, яка представлена складним поєднанням диспозицій і гіпотез. Отож, професійна діяльність працівника правоохоронних органів реалізується в межах системного взаємозв'язку і взаємозумовленості правових і професійно орієнтованих морально-етичних принципів та норм, що передбачають органічну єдність правової і моральної свідомості.

Для виявлення сутності морально-етичного вчинку і встановлення його правової ідентичності з правопорушенням методологічно доцільним є обґрунтування на основі положень теорії правопорушень. Ці положення логічно поширити на характеристику морально-етичного вчинку, розглянувши його з погляду юридичних ознак правопорушення та його складу.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що моральна відповідальність працівника правоохоронних органів означає відповідальну поведінку стосовно інших людей, здатність правильно зрозуміти потреби і свої, і інших, повагу до особистості, допомогу, підтримку тощо. Що стосується ставлення до самого себе, то це означає турботу і відповідальність за свою професію, керівництво власною поведінкою, бажаннями, потребами тощо.

Поведінка людини завжди передбачає моральну оцінку (і окремого вчинку, і діяльності загалом), яка має бути конкретною, відповідати умовам оцінюваних дій. Окрім того, оцінювати вчинок потрібно не як ізольований, а в контексті всієї попередньої моральної діяльності. Тому доцільно говорити про комплексні «моральні параметри» – оцінки.

Моральна поведінка супроводжується принципом відповідальності, що може виявлятися в позитивній і негативній формах. Позитивна форма відповідальності – це почуття своєї значущості, впливу на події, відчуття влади над подіями, що відбуваються. Негативна форма відповідальності – це почуття невпевненості в можливості досягнення позитивних результатів, тривожність, страх.

Протилежність до моральної відповідальності – безвідповідальна поведінка – це дії, здійснені без урахування їхніх наслідків. Вона пов'язана з неадекватною самооцінкою, байдужістю, легковажністю або з надмірною самовпевненістю. Під час безвідповідальної поведінки працівник правоохоронних органів не відчуває тривоги, напруження, а отже, визнає ще одне розуміння відповідальності – покарання. Бути відповідальним – означає усвідомлювати всю моральну повноту наслідків своїх учинків.

1. Гучериев Х. С. Правовая и духовная культура сотрудников правоохранительных органов / С. Х. Гучериев, В. П. Сальников, В. П. Федоров, А. И. Худяк. – СПб.: МПБЮИ, 1996. – 168 с.

2. Кант И. Критика чистого разума / И. Кант; пер. Н. Лосского. – М.: Эксмо, 2015. – 50 с.

3. Косолапов Р. И. Свобода и ответственность / Р. И. Косолапов, В. С. Марков. – М.: Политиздат, 1969. – 96 с.

4. Лукашук И. И. Право международной ответственности / И. И. Лукашук. – М.: Волтерс Клувер, 2004. – 404 с.

5. Міжнародне право: основні галузі / В. Г. Буткевич, В. В. Мицик, О. В. Задорожній. – К.: Либідь, 2004. – 145 с.

6. Новая философская энциклопедия: в 4 т. / под ред. А. А. Гусейнова, Г. Ю. Семигина и др. – М.: Мысль, 2010. – 692 с.

Блихар В. С. Принцип ответственности в формировании морально-профессионального статуса работника правоохранительных органов

Проанализирован философско-правовой концепт принципа ответственности в формировании морально-профессионального статуса работника правоохранительных органов. Указано, что принцип ответственности лежит в основе служебной активности, добросовестного отношения каждого работника правоохранительных органов к своим служебным обязанностям, а также есть особым методом, обеспечивающим эффективное функционирование служебных полномочий, одной из правовых гарантий надлежащего выполнения задач в рамках компетенции и полномочий в конкретной области государственного управления.

Ключевые слова: *ответственность, ценности, мораль, профессионализм, работник правоохранительных органов, общество, государство, философия права.*

Blikhar V. S. Principle of liability in the formation of moral and professional status of law enforcement officers

It analyzed the legal and philosophical concept of the principle of responsibility in the formation of moral and professional law enforcement employee status. It was found that the principle of responsibility is the basis of the service activity, conscientious attitude of each employee of law enforcement bodies to their official duties, as well as a special method of ensuring the effective operation of official authority, one of the legal guarantees of proper execution of tasks within the jurisdiction and powers in the specific field of public administration.

Service law enforcement official connected with many moral problems that are caused by specific legal activities. For example, the top management of the Ministry of Interior or the state apparatus (as evidenced by the sorry experience of the revolution of dignity in Ukraine) can be given criminal orders under the guise of formal compliance. Only high moral culture of law enforcement agencies can ensure that the solution that in this or that situation is not contrary to conscience. Indeed, conscience that dimension of spiritual values of the individual law enforcement official is the regulator of behavior that reveals a genuine professional duty which extent the specifics of the employees of law enforcement bodies are not purely formal implementation of job descriptions.

In domestic legal doctrine, as you know, there are two main areas of understanding of legal liability – in perspective (positive) and retrospective (negative) contexts. In terms of prospective meaning of legal liability is largely confined to legitimate or responsible behavior. This dimension can be fully extended to the characteristic behavior of law enforcement officers that do not allow humiliation of his professional status and addressed them moral and ethical standards of conduct. However, the modern paradigm preferred interpretation of legal liability in a negative (retrospective) aspect. The relevance of the consideration of legal liability in a negative sense indicate status and rules of laws and legal codes of ethics that reinforces the provisions on disciplinary responsibility. Moral and ethical act in the context of the Code of Ethics is a violation of law enshrined in their requirements to mandatory.

In summary, we note that moral responsibility means a law enforcement of official responsible behavior towards other people's ability to understand the needs of others and their own, respect for the individual, assistance, support and others. As for the relationship to itself, it means the care and responsibility for their profession, guide their own behavior, desires, needs more.

Human behavior is always a moral evaluation (both individual performance and activities in general). Moral assessment should be specific, determined on the basis of conditions under which the act is committed estimated. In addition, the act must be assessed not as isolated, but in the context of all previous moral activity. And then appropriate to talk about complex «moral parameters» – estimates. Moral behavior is accompanied by the principle of responsibility, which can manifest itself in positive and negative ways. The positive form of responsibility – a sense of its importance, the impact of the events of a sense of power over events occurring. The negative form of responsibility – a sense of uncertainty about the ability to achieve positive results, anxiety, fear.

Key words: *responsibility, values, ethics, professionalism, law enforcement officers, society, state, philosophy of law.*

Стаття надійшла 7 листопада 2016 р.

УДК 340.12

Р.-В. В. Кісіль

ДІАХРОННО-КОМПАРАТИВІСТСЬКИЙ АНАЛІЗ ДОСВІДУ ОКРЕМИХ ЗАРУБІЖНИХ ДЕРЖАВ У СФЕРІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ

Здійснено діахронно-компаративістський аналіз корупційної деліквенції у площинах законодавств окремих країн зарубіжжя. Визначено комплекс превентивних та резистенційних заходів, спрямованих на мінімізацію деструктивних трансформацій у сфері функціонування вищих органів державної влади, пов'язаних із реструктуризацією парадигми соціально-правових цінностей у державі. Окреслено основні репрезентативи корупційного феномену й визначено практичні методи нейтралізації причин та умов виникнення останнього. З'ясовано взаємозалежність між ефективністю антикорупційної діяльності та продуктивністю реалізації заходів адміністративної реформи.

Ключові слова: *корупція, зарубіжний досвід, правове регулювання, протидія, аналіз.*

Постановка проблеми. Проблема визначення сутності, окреслення проявів і формування методів протидії корупції, з моменту